

Kistowski M., 2009, Zastosowanie koncepcji ekologii krajobrazu w planowaniu przestrzennym na szczeblu regionalnym. *Problemy ekologii krajobrazu*, T. XXIII, 37–46.

Kistowski M., 2009, The application of landscape ecology conception a regional level of spatial planning. *The Problems of Landscape Ecology*, Vol. XXIII, 37–46.

Zastosowanie koncepcji ekologii krajobrazu w planowaniu przestrzennym na szczeblu regionalnym

The application of landscape ecology conception a regional level of spatial planning

Mariusz Kistowski

Instytut Geografii, Uniwersytet Gdański, ul. Dmowskiego 16a, 80-264 Gdańsk
e-mail: geomk@univ.gda.pl

Abstract. This paper tries to exam the extent and correctness of the implementation of landscape ecology concepts in spatial development plans on a regional level. The commonest concepts and theories of landscape ecology were divided into four groups concerning: the structure, functioning and potential of landscape and man – environment relations. The studies were conducted on regional development plans prepared for 14 voivodeships in Poland, whose contents were divided into four parts: conditions, rules and directions of spatial development and cartographical annexes (maps). The implementation of landscape ecology concepts was investigated in these main parts of the plans. The conclusion is that the level of implementation of these theories and terms in regional development plans is generally low and they are often confused or misused. The landscape is usually treated not as a natural or cultural object but as a physiognomic one. A great problem is the weak implementation of the concept of landscape potential, although it is very important for a good application of spatial planning. It is necessary to “translate” the complicated scientific language into the practical language of planners, politicians and managers. It is recommended to prepare a handbook of implementation of landscape-ecological concepts in spatial planning, particularly on a regional level.

Słowa kluczowe: ekologia krajobrazu – terminy i teorie, plany zagospodarowania przestrzennego województw

Key words: landscape ecology – terms and theories, regional spatial development plans

Wprowadzenie

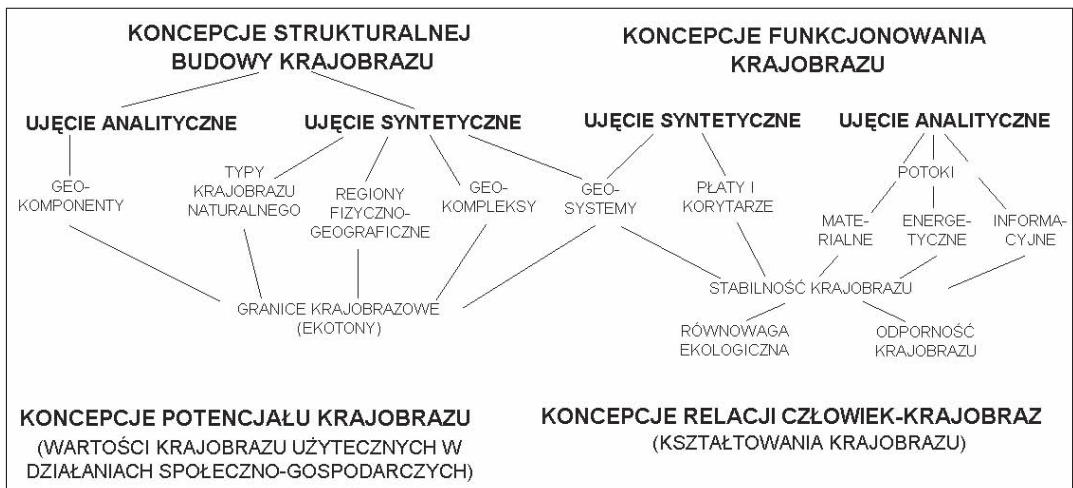
Planowanie i realizowanie zagospodarowania przestrzennego stanowią jeden z najważniejszych instrumentów ochrony środowiska. Aby spełniały one zasady tej ochrony, na wszystkich etapach projektowania i lokalizowania obiektów antropogenicznych muszą być uwzględniane informacje o środowisku przyrodniczym: jego strukturze, funkcjonowaniu, odporności i przydatności dla działalności człowieka. Wiedza przyrodnicza niezbędna w planowaniu przestrzennym nie może ograniczać się tylko do znajomości surowych danych o tych cechach środowiska, ale powinna także obejmować umiejętność posługiwania się różnymi koncepcjami utrwalonymi na gruncie tych nauk, dotyczącymi w szczególności współzależności dotyczących budowy i funkcjonowania krajobrazu oraz relacji w systemie „środowisko przyrodnicze – człowiek”. Wiedza ta powstaje jako dorobek rozwoju szeregu dyscyplin nauk o ziemi i nauk biologicznych, jednak szczególną uwagę należy zwrócić na nurty badawcze o charakterze interdyscyplinarnym, do których należy ekologia krajobrazu, na gruncie geograficznym

określana wężej jako geoeologia lub kompleksowa geografia fizyczna. W ciągu kilkudziesięcioletniego rozwoju – przede wszystkim w drugiej połowie XX wieku – wypracowała ona szereg terminów, podejść badawczych, teorii i koncepcji o wysoce praktycznym znaczeniu, które – jak się wydaje – powinny znaleźć szerokie zastosowanie praktyczne, zarówno w ochronie środowiska, jak i planowaniu przestrzennym.

Z drugiej strony, zarówno praktyka planistyczna ostatnich kilku dekad, jak i część przepisów prawnych (np. Europejska Konwencja Krajobrazowa) obligują lub przynajmniej zalecają jak najszerze włączanie problematyki przyrodniczej do różnorodnych dokumentów strategicznych, politycznych i planistycznych. Jej uwzględnianie w różnych częściach tych dokumentów wynika nie tylko z wymogów prawa (np. Ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, ustawy Prawo Ochrony Środowiska w zakresie prognoz wpływu planów na środowisko, czy rozporządzenie Ministra Środowiska w sprawie opracowań ekofizjograficznych), ale także stało się wyznacznikiem „dobrej praktyki” i poprawności planistycznej. Warto więc sprawdzić, w jakim stopniu i na ile poprawnie koncepcje i teorie naukowe wypracowane na gruncie ekologii krajobrazu są implementowane do dokumentów z zakresu planowania przestrzennego.

Zakres i metody badań

W celu rozwiązania wyżej postawionego problemu badawczego dokonano przeglądu najpowszechniej stosowanych koncepcji i teorii ekologii krajobrazu (Richling, Solon 1996; Ostaszewska 2002) dotyczących (ryc. 1):

Ryc.1. Wybrane pojęcia, teorie i koncepcje ekologii krajobrazu uwzględnione w badaniach

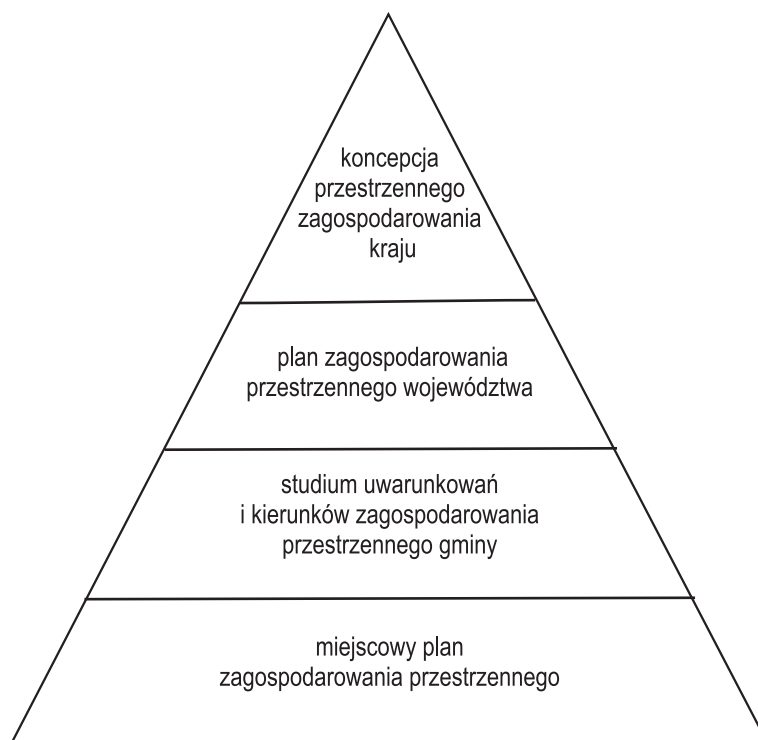
Fig.1. Chosen terms, theories and concepts of landscape ecology covered in studies

- struktury krajobrazu (termin „krajobraz” jest w opracowaniu używany jako synonim terminu „środowisko przyrodnicze” w ujęciu stosowanym na gruncie geoeologii i częściowo ekologii krajobrazu.;
- funkcjonowania krajobrazu);
- oceny wartości (potencjału) krajobrazu;
- relacji człowiek – krajobraz i wynikających z nich koncepcji kształtowania krajobrazu.

W trakcie badań relacjonowanych w niniejszym artykule nie zajmowano się dokładnie samym rozumieniem pojęcia „krajobrazu” stosowanym w opracowaniach planistycznych. Zostało ono szerzej przedstawione w innej publikacji (Kistowski 2008). Należy jednak podkreślić, że analiza przedstawiona w dalszej części artykułu ma sens tylko wówczas, gdy w planach zagospodarowania przestrzennego stosowane jest pojęcie krajobrazu

w ujęciu przyrodniczym. Podejście to może mieć szereg ujęć cząstkowych: geograficzne, geoekologiczne, geofizyczne, geochemiczne, geobotaniczne, zoogeograficzne. Ponieważ artykuł nie kończy się na niniejszym rozdziale, należy się domyśleć, że w większości planów przestrzennych pojawiło się takie podejście do krajobrazu. Trzeba jednak pamiętać, że krajobraz może być rozumiany także w innych znaczeniach, np. kulturowym lub fizjonomiczno-estetycznym, badanym na gruncie architektury krajobrazu. Te znaczenia także stosunkowo często występują w badanych dokumentach.

System planowania przestrzennego ma układ hierarchiczny (ryc. 2.). Na jego szczycie znajduje się koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju, która ma charakter ogólnych wytycznych i została opracowana w końcu poprzedniej dekady. Następnie realizowane są plany zagospodarowania przestrzennego województw (skala 1:100 000–1.300 000, studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin (1:10 000–1.25 000) i miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego (1:1000–1:5000). Dla potrzeb

Ryc.2. Hierarchiczny system planowania przestrzennego w Polsce i poziom poddany badaniu

Fig.2. Hierarchical system of spatial planning in Poland and study level

niniejszych badań wybrano plany sporządzane na szczeblu regionalnym, czyli wojewódzkim.

Dzięki temu można było przeprowadzić analizę dla prawie całego obszaru kraju. Ze względu na dostępność planów na stronach internetowych urzędów marszałkowskich w trakcie prowadzenia badań, analizie poddano dokumenty sporządzone w latach 2000–2004 dla 14 województw, za wyjątkiem łódzkiego i warmińsko-mazurskiego. Lektura treści tych planów pozwoliła na ocenę stopnia implementacji problematyki ekologiczno-krajobrazowej do poszczególnych części dokumentów, z podziałem na:

- uwarunkowania zagospodarowania przestrzennego;
- zasady zagospodarowania przestrzennego;
- kierunki zagospodarowania przestrzennego (działania);
- prezentację kartograficzną tych ustaleń.

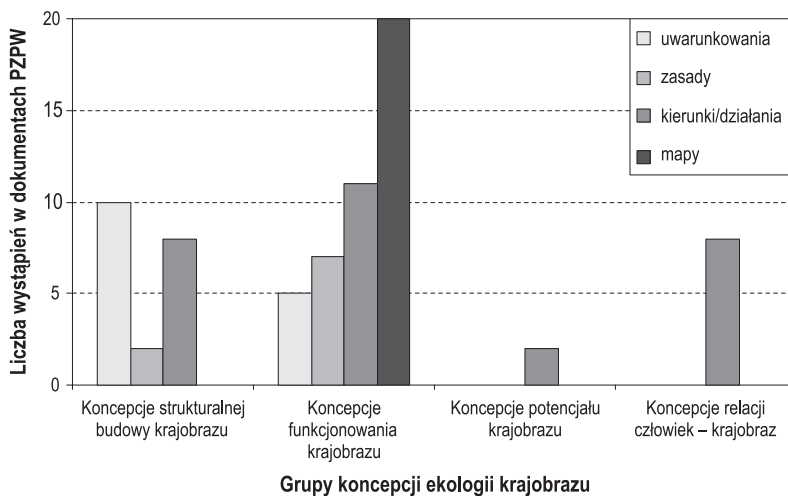
Dokonano także oceny poprawności jej stosowania, jak i wskazania przypadków, w których terminologia ekologii krajobrazu została wykorzystana w propozycjach działań, które mogą spowodować niekorzystne skutki dla środowiska przyrodniczego.

Wyniki badań

Charakteryzując stopień implementacji problematyki ekologiczno-krajobrazowej do planów zagospodarowania przestrzennego województw, konieczne jest uwzględnienie kontekstu związanego ze skalą tych dokumentów, która – jak wcześniej wspomniano – w odniesieniu do jego formy kartograficznej wynosi od 1:100 000 do 1:300 000, najczęściej 1:200 000. W tej podziale niektóre koncepcje, teorie i podejścia metodologiczne ekologii krajobrazu (np. regionalizacja fizycznogeograficzna, typologia krajobrazu naturalnego, sieci ekologiczne) mogą być stosowane częściej niż podejścia wykorzystywane w skalach szczegółowych (delimitacja homogenicznych jednostek krajobrazowych – geokompleksów lub korytarzy ekologicznych).

Najwięcej odniesień do koncepcji stosowanych w ekologii krajobrazu (ryc. 3.), jak wskazuje szczegółowe zestawienie zawarte w tabeli 1, dotyczy koncepcji związanych ze strukturalną budową i funkcjonowaniem krajobrazu. W odniesieniu do różnych ujęć struktury, najwięcej ustaleń stwierdzono w częściach planów dotyczących uwarunkowań zagospodarowania przestrzennego. Samo pojęcie **struktury krajobrazu** pojawiło się w czterech planach – najobszerniej w lubelskim, gdzie wymieniono procesy rozdrobnienia i „antropogenizacji” struktury ekologicznej i fizjonomicznej krajobrazu, czego konsekwencją było zalecenie „ochrony struktury i funkcjonowania ekosystemów naturalnych i półnaturalnych oraz ich krajobrazów kompleksowych”. Ostatni z tych terminów nie jest jednak w pełni zrozumiały, a jego znaczenia nigdzie w dokumencie nie wyjaśniono. W planie pomorskim wspomniano o „ciekawej strukturze przyrodniczej, istotnej dla rozwoju ... wypoczynku i rekreacji”, ale nie podano kryteriów, które tę „ciekawość” określają. Z kolei, w planie opolskim wskazano na „przebudowę struktury przestrzennej krajobrazu, ze szczególnym uwzględnieniem siedlisk przyrodniczych”, jako jeden z kierunków polityki przestrzennej. Budzi on znaczne kontrowersje, gdyż może być wykorzystany do wprowadzania istotnych – także niekorzystnych dla budowy i funkcjonowania środowiska – zmian w krajobrazie dolin rzecznych. Proponując tego typu działania, należy rozważyć, na ile mogą one służyć ochronie przyrody, a na ile mogą zostać wykorzystane przez hydroinżynierskie lobby proinwestycyjne.

Jednym z najczęściej stosowanych w planach terminów z zakresu ekologii krajobrazu jest **różnorodność krajobrazowa** (środowiskowa, biologiczna, ekologiczna). Użyto go w połowie analizowanych dokumentów.

Ryc.3. Udział koncepcji ekologii krajobrazu w różnych częściach dokumentów planów zagospodarowania przestrzennego województw

Fig.3. The share of landscape ecology concepts in different parts of regional development plans

Tabela 1. Uwzględnienie wybranych elementów problematyki ekologiczno-krajobrazowej w planach zagospodarowania przestrzennego województw

Table 1. The share of chosen elements of landscape-ecological thesis in regional development plans

Koncepcje, teorie i podejścia metodyczne ekologii krajobrazu	Województwo														Liczba planów z danym elementem	Liczba części planów z danym elementem
	dolnośląskie	kujawsko-pomorskie	lubelskie	lubuskie	małopolskie	mazowieckie	opolskie	podkarpackie	podlaskie	pomorskie	śląskie	świętokrzyskie	wielkopolskie	zachodniopomorskie		
Struktura krajobrazu			×⊙	•			•	•		×					5	7
Różnorodność krajobrazowa		×	×•		×		×•		○	•				×	7	9
Geokomponenty			×												1	1
Typologia krajobrazu naturalnego			×		×										2	2
Ekotony (granice krajobrazowe)								•					•		2	2
Funkcjonowanie krajobrazu			• *				•			•					3	4
Spójność przestrzenna krajobrazu	•	○	×⊙		•										4	6
Odporność krajobrazu			×⊙				•	○		×○		•			5	8
Równowaga ekologiczna			×									⊙			2	3
Sieci ekologiczne									○						7	8
Korytarze ekologiczne					•										8	9
Węzły ekologiczne			×							**	***				4	5
Potencjał krajobrazu							•							•	2	2
Kształtowanie biotycznych elementów krajobrazu	•	•	•		•			•			•		•	•	8	8
Liczba elementów uwzględnionych w planie	2	3	12	1	6	2	5	5	3	7	4	5	2	3	60	
Liczba elementów uwzględnionych w częściach planu	2	3	20	1	8	2	6	5	4	8	4	6	2	3		74

Objaśnienia: części planów zagospodarowania przestrzennego województw: x uwarunkowania, ○ zasady, • kierunki i działania, □ materiały kartograficzne, * zasilanie ekologiczne, ** płaty, *** biocentra

Charakteryzując uwarunkowania zagospodarowania, kiedy to najczęściej ten termin stosowano, z reguły odnosi się on albo do wysokiej oceny tej różnorodności (lubelskie, zachodniopomorskie, ale zaskakująco także opolskie), albo do wskazania na degradację tej różnorodności (kujawsko-pomorskie, lubelskie). W częściach operacyjnych planów najczęściej proponowana jest ochrona lub wzbogacanie różnorodności krajobrazowej (lubelskie, opolskie, podlaskie, pomorskie).

Zaskakująco rzadko w tekstach planów spotyka się pojęcie **geokomponentów** (komponentów środowiska, krajobrazu). Natrafiono na nie tylko w opracowaniu dla województwa lubelskiego, w którym przy charakterystyce uwarunkowań stwierdzono przejściowość niektórych z nich (klimatu, elementów biotycznych) oraz niekorzystny wpływ „węzłów antropopresji” na większość z nich.

Ze względu na fakt, że odniesienia do **regionalizacji fizycznogeograficznej** w większości przypadków znajdują się nie w samych dokumentach planów, ale w sporządzanych jako materiały wyjściowe opracowaniach ekofizjograficznych, nie analizowano szczegółowo częstotliwości wykorzystania tej koncepcji. Jednak można stwierdzić, że w większości fizjografii występuje opis położenia województwa na tle tej regionalizacji według koncepcji przedstawionej w różnych pracach J. Kondrackiego. Tylko incydentalnie korzysta się z podziałów regionalnych innych autorów. W niektórych przypadkach, jak np. w planie małopolskim, można natrafić na przykłady całkowitego niezrozumienia pojęć odnoszących się do regionalizacji i typologii krajobrazu, jak i zależności zachodzących między geokomponentami. W PZP województwa małopolskiego stwierdzono, iż „w klasyfikacji typologicznej mezoregionów fizycznogeograficznych województwo obejmuje trzy z sześciu podstawowych stref krajobrazowych Polski różniących się genezą i budową geologiczną oraz cechami geomorfologicznymi, z czym wiąże się podobne zróżnicowanie klimatyczne i przyrodnicze”. Oprócz pomieszania typologii i regionalizacji krajobrazu, z tego nadmiernie unaukowanego cytatu wynika, że podłoże geologiczne i rzeźba terenu wpływają na klimat, podczas gdy w skali regionalnej jest raczej odwrotnie, a także niewłaściwe użycie terminu „przyrodnicze”, mając na myśli prawdopodobnie biotyczne komponenty krajobrazu. Dużo rzadziej odnosi się przestrzeń regionów do występowania **typów krajobrazu naturalnego**. Stwierdzono dwa takie przypadki w planach dla lubelskiego i małopolskiego, przy czym w drugim dokumencie stwierdzono tylko ogólnie, że w regionie występuje „9 z 17 głównych typów krajobrazu naturalnego Polski”, w rzeczywistości odnosząc się do gatunków krajobrazu wskazanych na mapie opracowanej przez J. Kondrackiego (Narodowy Atlas Polski, 1973–1978). Natomiast w lubelskim poprawnie wskazano liczbę klas, rodzajów i gatunków krajobrazu występujących w regionie na tle ich liczby w kraju, opierając się na nowszym opracowaniu (Richling, Dąbrowski 1995; Richling, Ostaszewska i in. 2005), dlatego wymieniona tu liczba gatunków krajobrazu dla całej Polski wynosi 24, a nie 17. Nieliczne odniesienia stwierdzono także w stosunku do **granic krajobrazowych (ekotonów)**, które wymieniono tylko w dwóch planach: podkarpackim i wielkopolskim. W obu przypadkach znalazły się one w częściach operacyjnych dokumentów i dotyczą kształtowania stref ekotonowych ekosystemów leśnych z innymi formami pokrycia terenu, prowadzącego do podniesienia walorów krajobrazowych lasów.

Wśród pojęć i koncepcji dotyczących funkcjonowania krajobrazu można wydzielić dwie podstawowe grupy. Pierwsza z nich dotyczy szeroko pojętej stabilności krajobrazowej i obejmuje koncepcje związane z równowagą, odpornością i spójnością krajobrazu, a druga dotyczy sieci krajobrazowych, i nawiązuje do dynamiki krajobrazu, przejawiającej się migracją w krajobrazie potoków materii i energii oraz do koncepcji płatów i korytarzy krajobrazowych. Co prawda koncepcja ta stosowana jest także powszechnie do analizowania struktury krajobrazu, jednak jej założenia znacznie silniej odnoszą się do dynamiki, szczególnie biotycznych składowych krajobrazu, niż jest to w przypadku koncepcji geokompleksów. Wśród koncepcji wywodzących się z geografii fizycznej, służących analizie funkcjonowania krajobrazu, można wymienić coraz modniejszą w ostatnich latach teorię **geosystemu** (w szerszym ujęciu stosowane jest także pojęcie geoeosystemu), jednak w analizowanych dokumentach nie znaleziono żadnego przykładu podejścia geosystemowego do krajobrazu. Elementy zastosowania koncepcji dotyczących stabilności krajobrazu występują w różnych częściach planów, jednak najczęściej można je spotkać w opisie zasad oraz kierunków i działań w zakresie zagospodarowania przestrzennego.

Pojęcie **funkcjonowania krajobrazu** występuje w trzech planach (lubelskie, opolskie i pomorskie) w ramach kierunków polityki przestrzennej lub na mapach. W każdym z nich sformułowano zalecenia zachowania lub ochrony występujących procesów krajobrazowych (ekologicznych). W czterech planach nawiązano do zasady **spójności przestrzennej krajobrazu**, którą R. Andrzejewski (1980, 1985) uważa za jedno z najważniejszych

uwarunkowań przyrodniczych w planowaniu przestrzennym. W opracowaniach tych z reguły na etapie wskazań operacyjnych zalecane jest sprzyjanie utrzymaniu tej spójności, w związku z dostrzeganą nadmierną **fragmentacją krajobrazu**. Zdarza się jednak brak konsekwencji, jak w kujawsko-pomorskim, gdzie jako zasadę przedstawia się „zapewnienie spójności (ciągłości) przestrzennej najcenniejszych przyrodniczo i krajobrazowo obszarów województwa”, by następnie jako kierunek działań wskazać budowę stopnia wodnego na Wiśle w rejonie Nieszawy, co stoi w jawnej sprzeczności z tą zasadą. W pięciu planach (lubelskie, opolskie, podkarpackie, pomorskie, świętokrzyskie) zwrócono uwagę na **odporność krajobrazu**. Odniesienia do niej znajdowały się w różnych częściach opracowań. Najczęściej zawarte tu stwierdzenia dotyczyły potrzeby rozpoznania odporności (chłonności) krajobrazu i dostosowania do niej planowanych inwestycji. Niestety, gdy analizuje się części zadaniowe planów i innych dokumentów strategicznych, a jeszcze bardziej rzeczywisty zakres i intensywność zagospodarowania przestrzennego, deklaratywność tych sformułowań jest łatwa do stwierdzenia. Nieliczne w planach są odniesienia do terminologii i teorii dotyczących **równowagi ekologicznej**. Stwierdzono je tylko w planie lubelskim i świętokrzyskim, w pierwszym w ramach uwarunkowań w odniesieniu do jej antropogenicznej destabilizacji, w drugim jako zasadę oraz kierunek działań – przywracanie utraconej równowagi ekologicznej uznano za element osiągania ładu ekologicznego.

Za najczęściej stosowane w planach zagospodarowania przestrzennego województw pojęcia, zaczerpnięte z teorii ekologii krajobrazu, uznać trzeba te dotyczące sieci ekologicznych. Szczególnie często występują one na mapach prezentujących uwarunkowania i wytyczne planów. Oprócz samego pojęcia **sieci ekologicznych**, często używa się także nazw ich elementów, takich jak **korytarze i węzły ekologiczne**. Największą „karierę” zrobiło pierwsze z tych pojęć, które pojawiło się aż w 9 z analizowanych dokumentów. Spotyka się także terminy pokrewne w stosunku do węzłów, takie jak płaty (pomorskie) lub biocentra (śląskie). Popularność tej terminologii wynika w znacznym stopniu z wykorzystania w planach koncepcji krajowej sieci ekologicznej ECONET – Polska (Liro i in. 1995, 1998), która stosuje te określenia. Ze względu na kartograficzną prezentację obszarów węzłowych, biocentrów i korytarzy ekologicznych delimitowanych zgodnie z tą koncepcją, powszechną praktyką było ich przenoszenie do dokumentów planistycznych na szczeblu wojewódzkim. Czyniono to jednak często bezkrytycznie zapominając, że skala ich wyznaczania w całym kraju wynosiła 1:500.000, co znacznie odbiega od szczegółowości planów zagospodarowania przestrzennego województw. Oprócz tego koncepcja tej sieci nie uzyskała żadnego formalnego znaczenia, dlatego trudno było w planach przestrzennych „obronić” utrzymanie funkcji ekologicznych w jej obrębie w sytuacji presji inwestycyjnej (np. przedsięwzięć drogowych). Nie podważając więc celowości przenoszenia do planów terminologii używanej w przypadku ECONET, która ma genezę ekologiczno-krajobrazową, kopiowanie zasięgu tej sieci, bez istotnych modyfikacji i uszczegółowień, należy uznać za błędne. Próby takiej dokonano np. w planie podlaskim, wydzielając „leśne korytarze migracyjne”. Paradoksalnie, korytarz taki przebiega także przez dolinę Rospudy w rejonie Augustowa, o którą toczy się konflikt społeczny związany z budową drogowej obwodnicy miasta. Można by więc stwierdzić, że zalecenia wynikające w skali regionalnej z zasad ekologii krajobrazu wprowadzone do PZPW podlaskiego stoją w sprzeczności z planowaną inwestycją. W sytuacji, gdy na mapach aż w ośmiu badanych planach wykorzystano koncepcję sieci ekologicznych, zaskakuje dość rzadkie jej przywoływanie w tekstach dokumentów, ograniczające się do trzech z nich. Warto tu podać zasadę wymienioną w planie podlaskim, iż „nadrzędność ochrony środowiska i krajobrazu powinna występować również na obszarach wiejskich poza systemami sieci ekologicznej, zwłaszcza ochrona przed żywiołową urbanizacją i chemizacją”. Podkreślając wagę tej zasady, należy jednak zaznaczyć, że jej autorzy mieli chyba bardziej na myśli system obszarów chronionych, niż sieć ekologiczną, które to pojęcia często niesłusznie są stosowane zamiennie.

Ponieważ uwzględnianie uwarunkowań i koncepcji przyrodniczych w planach przestrzennych powinno mieć charakter głównie utylitarny, należałoby się spodziewać, że koncepcje i metody związane z oceną wartości środowiska dla potrzeb społeczno-gospodarczej działalności człowieka będą należeć do najczęściej stosowanych w tych opracowaniach. Paradoksalnie jednak jest odwrotnie. Stwierdzono, że koncepcja **potencjału krajobrazu**, jedna z najpopularniejszych w tej grupie, została przywołana tylko w dwóch planach (opolskie, zachodniopomorskie). Potencjał ten bywa często postrzegany głównie przez pryzmat walorów turystyczno-wypoczynkowych, jak w zachodniopomorskim, gdzie stwierdzono, że „potencjał środowiska przyrodniczego, dzięki polityce kształtowania stref rekreacyjnych o najwyższych wartościach przyrodniczych i krajobrazowych, może stanowić podstawę rozwoju całego kompleksu społeczno-ekonomicznego”. Takiej

deklaracji trudno nie uznać za groźnej dla środowiska i jego ochrony. Oprócz metody oceny potencjału, nie stwierdzono w planach zastosowania innych sposobów oceny wartości krajobrazu dla działalności człowieka. Może to świadczyć, że mimo często szerokiego opisu warunków przyrodniczych jako podstawy gospodarki przestrzennej, ich rzeczywista ocena i uwzględnienie jako kryterium wyboru możliwych do realizacji kierunków działalności człowieka, jest marginalizowane. Czynniki ekonomiczne, społeczne i polityczne zdają się w tych wyborach odgrywać często rolę decydującą.

W końcu, ostatnia z uwzględnionych grup obejmuje koncepcje dotyczące relacji człowiek – krajobraz, wśród których dominują zasady **kształtowania krajobrazu**, jako elementu działalności antropogenicznej. Przewodnia idea tych koncepcji polega na takim przekształcaniu krajobrazu przez człowieka, aby – osiągając cele służące rozwojowi społeczno-gospodarczemu – równocześnie minimalizować przekształcenia w seminaturalnej strukturze i funkcjonowaniu środowiska lub też na odtwarzaniu elementów i funkcji krajobrazu utraconych wcześniej wskutek wadliwej aktywności ludzi. Okazuje się, że w analizowanych planach dominują zapisy dotyczące **kształtowania biotycznych elementów krajobrazu**. Stwierdzono je w ośmiu z 14 dokumentów. Incydentalnie występują też wskazania w zakresie kształtowania sieci wodnej. Wszystkie one znajdują się w częściach operacyjnych planów wskazujących kierunki polityki przestrzennej. Najczęściej proponuje się wprowadzanie zadrzewień i zakrzewień śródpolnych, wzdłuż obiektów hydrograficznych i elementów sieci komunikacyjnej, zieleni osłonowej wokół obiektów uciążliwych dla środowiska. Zalecenie te są jednak niekiedy wprowadzane w sposób mechaniczny, a należy pamiętać, że nie na wszystkie obszary niezalesione, np. niektóre torfowiska, należy wprowadzać zieleń wysoką.

W planie małopolskim stwierdzono, że „podstawowym wyzwaniem planowania przestrzennego jest stworzenie wielofunkcyjnego modelu użytkowania krajobrazu, w którym ma miejsce przyjazne spotkanie człowieka z przyrodą. Sprostanie temu wyzwaniu, wobec tak zróżnicowanej materii przestrzennej województwa, jest zadaniem niezwykle złożonym”. Z pewnością zdanie to jest prawdziwe, chociaż obarczone pewną dozą infantyliizmu. Należy jednak zapytać, dlaczego w ramach prac nad planem nie podjęto próby stworzenia takiego modelu. Wydaje się, że to właśnie opracowanie takiego dokumentu stanowi najlepszą okazję do podjęcia tego typu wyzwań, a ich pominięcie stwarza istotną barierę dla właściwego wskazania różnych funkcji regionu z punktu widzenia kryteriów ekologicznych.

Dyskusja

Przedstawiony zakres i sposób implementacji koncepcji i terminologii ekologiczno-krajobrazowych do planów zagospodarowania przestrzennego województw jest bardzo zróżnicowany, zarówno pomiędzy poszczególnymi dokumentami, jak i w ich obrębie (ryc. 3.).

W najszerszym stopniu w planach zostały uwzględnione koncepcje i terminologia związane ze strukturą i funkcjonowaniem krajobrazu. W odniesieniu do pierwszej grupy, najczęściej pojawiały się one w częściach dokumentów określających uwarunkowania zagospodarowania przestrzennego, chociaż także występowały one w części zadaniowej planów (kierunki i działania). Natomiast odniesienia do funkcjonowania krajobrazu znacznie częściej występowały w częściach planów dotyczących planowanych kierunków i zasad działań w przestrzeni. Jeśli chodzi o koncepcję sieci ekologicznych i związaną z nią terminologię, reprezentowane one były głównie na załącznikach kartograficznych do planów. Koncepcje potencjału krajobrazu przywoływano bardzo rzadko i wyłącznie w częściach zadaniowych planów. Także w tych częściach umieszczono odniesienia do koncepcji kształtowania krajobrazu (z reguły jego biotycznych elementów), jednak czyniono to znacznie częściej niż w przypadku potencjału. Za szczególny mankament planów należy uznać bardzo rzadkie stosowanie koncepcji i metod oceny potencjału krajobrazowego, co w przypadku opracowań planistycznych może subiektywizować rezultaty prac. Zdecydowanie najczęściej przywoływano w planach problematykę różnorodności krajobrazowej oraz korytarzy ekologicznych, a tylko niewiele rzadziej odporności krajobrazu, sieci ekologicznych oraz kształtowania biotycznych elementów krajobrazu. Wśród uwzględnionych koncepcji, najrzadziej nawiązywano do: geokomponentów, typów krajobrazu, ekotonów i potencjału.

Wśród badanych planów, pod względem nawiązań do koncepcji i terminologii ekologii krajobrazu, zdecydowanie wyróżnia się opracowanie lubelskie, w którym nawiązano do nich około 20 razy (tab. 1.). Wynika to z konsekwentnego traktowania krajobrazu jako zasobu przyrody, co najlepiej oddaje następujący

cytat z dokumentu: „Przestrzeń krajobrazowa, zarówno pozbawiona zabudowy jak i zagospodarowana, ale w sposób harmonijny i oszczędny, to niekonwencjonalny zasób przyrody. W zależności od stopnia i charakteru zagospodarowania stanowi on bazę produkcji żywności, a także zaspokaja podstawowe psychofizyczne potrzeby człowieka, zwłaszcza w zakresie turystyki i wypoczynku”.

Jako następne, ale daleko za powyższym, lokują się plany dla małopolskiego i pomorskiego, w których nie zawsze prawidłowo zaimplementowano problematykę ekologii krajobrazu. Po nich można jeszcze wspomnieć o planie opolskim, podkarpackim i świętokrzyskim, jednak w tym ostatnim regionie niezrozumienie zasad ochrony krajobrazu przy wykorzystaniu dorobku m.in. ekologii krajobrazu, wydaje się posiadać szczególne natężenie. Założono w nim np. „wiązaną udostępnienia turystycznego walorów środowiskowych, krajobrazowych i kulturowych z rozbudową infrastruktury turystycznej i retencji wodnej oraz koncentracją bazy turystyki i rekreacji w rejonach o najwyższych walorach przyrodniczo-krajobrazowo-kulturowych”. Wskazywanie tak zgubnych dla krajobrazu kierunków działań nie jest odosobnione, np. w planie lubuskim, gdzie w ogóle nie stwierdzono nawiązań do problematyki ekologiczno-krajobrazowej, w ramach kierunku działań **„Osiedla rekreacyjne zlokalizowane w strefach turystycznych regionu lubuskiego o zasięgu europejskim”**, stwierdzono, iż „lubuska otwarta przestrzeń przyrodnicza, unikalna w tej części Europy Środkowej, przekazuje ekologiczne wartości i dużą różnorodność biologiczną rosnącemu popytowi na wybrane formy ekoturystyki i wypoczynku. W przestrzeni atrakcyjnych zasobów przyrodniczych, zostaną ukształtowane przez władze gmin w MPZP osiedla rekreacyjne w zgrupowaniach 150–250 działek z usługową bazą wypoczynkową na budowę grupową lub indywidualną domów o funkcji weekendowej i letniskowej. Dzierżawcy, a później potencjalni właściciele zakupionych nieruchomości, będą rekrutować się głównie z Berlina, Brandenburgii, Saksonii, Szwecji i z innych krajów”. Takie proinwestycyjne podejście do krajobrazu, nastawione głównie na jego wykorzystanie turystyczne, wynika częściowo z traktowania krajobrazu bardziej jako waloru i zasobu estetyczno-fizjonomicznego, niż typowego nieodnawialnego zasobu przyrodniczego. Obrazuje to chociażby zawarta w planie pomorskim definicja walorów krajobrazowych obszarów, stwierdzająca iż „wynikają one nie tylko z wysokiej rangi elementów biotycznych, ale także ze zróżnicowania abiotycznych zasobów środowiska i estetycznych, współtworzonych przez środowisko kulturowe, walorów fizjonomicznych”. W praktyce okazuje się, że przyrodnicze (ekologiczne) rozumienie krajobrazu jest w planach województw z reguły znacznie słabsze niż fizjonomiczne, czy nawet kulturowe. Stąd też mniejsze obawy przed jego antropizacją, niż przed degradacją poszczególnych komponentów środowiska.

Wnioski

Mimo pozorów stosunkowo częstego nawiązywania w planach zagospodarowania przestrzennego województw do problematyki ekologii krajobrazu, stosowanie koncepcji, metod i terminologii tej dziedziny wiedzy w dokumentach planistycznych należy uznać za zdecydowanie niewystarczające. Nawet w przypadku nawiązań do ekologii krajobrazu, są one z reguły pośrednie, cechujące się nierzadko niepełnym zrozumieniem, a nawet błędnie używane. W planie świętokrzyskim wymieniono np. „urozmaicony i atrakcyjny turystycznie **krajobraz środowiska przyrodniczego**”. Ale nawet prawidłowe stosowanie tych koncepcji – jeśli jest związane z używaniem nadmiernie naukowej terminologii – w dokumentach urzędowych o utylitarnym charakterze, jaki stanowi PZPW, nie jest wskazane (np. w planie lubelskim napisano o „monotypizacji kierunkowej wewnętrznej – przyrodniczym ubożeniu rolniczej przestrzeni produkcyjnej”).

Tak więc, w regionalnych planach przestrzennych koncepcje ekologii krajobrazu nie tylko należy stosować szerzej, ale trzeba to robić w sposób czytelny dla projektantów generalnych, którymi są z reguły urbanisci i architekci, dla samorządu województwa, który przyjmuje ten plan, a także dla późniejszych użytkowników planów, którzy reprezentują szeroki zakres branż. Szczególnie należałoby poszerzyć zakres stosowania koncepcji i metod oceny wartości (potencjału) krajobrazu dla potrzeb realizacji funkcji społeczno-gospodarczych, z którymi wiąże się zagospodarowanie przestrzenne, a także zasad realizacji relacji człowiek – krajobraz, związanych z kształtowaniem tego ostatniego w procesach rozwoju i dostosowywania do potrzeb ludzi. Wydaje się, że istnieje potrzeba wypracowania dobrej praktyki i standardów stosowania problematyki ekologiczno-krajobrazowej w planach wojewódzkich, co wiąże się z zaleceniem opracowania poradnika, który zawierałby wskazania dotyczące sposobów jej implementacji na grunt planowania przestrzennego.

Literatura

- Andrzejewski R., 1980, Ekofizjografia i ekologiczne kształtowanie środowiska biotycznego na obszarach zurbanizowanych. *Człowiek i Środowisko*, T. 4, nr 4, 1980, 5–20.
- Andrzejewski R., 1985, Ekologia a planowanie przestrzenne. *Wiad. Ekolog.*, T. XXXI, z. 3., 253–273.
- Kistowski M., 2008, Koncepcja krajobrazu przyrodniczego i kulturowego w planach zagospodarowania przestrzennego województw. [w:] A. Zaremba, D. Chylińska, *Studia krajobrazowe jako podstawa właściwego gospodarowania przestrzenią*, Uniw. Wrocławski, Wrocław, 11–25.
- Kondracki J., 1973–1978, Typy krajobrazu naturalnego. Mapa 1:2 000.000. [w:] *Narodowy Atlas Polski*, Ossolineum, Wyd. PAN, Warszawa.
- Liro A. (red.), 1995, Koncepcja krajowej sieci ekologicznej ECONET – Polska. Fundacja IUCN Poland, Warszawa.
- Liro A. (red.), 1998, Strategia wdrażania krajowej sieci ekologicznej ECONET – Polska. Fundacja IUCN Poland, Warszawa.
- Ostaszewska K., 2002, Geografia krajobrazu. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Richling A., Dąbrowski A., 1995, Typy krajobrazów naturalnych. Mapa 1:1 500 000. [w:] *Atlas Rzeczypospolitej Polskiej*, Główny Geodeta Kraju, PPWK im. E. Romera S.A., Warszawa.
- Richling A., Solon J., 1996, Ekologia krajobrazu. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Richling A., Ostaszewska K. (red.), 2005, Geografia fizyczna Polski. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.